

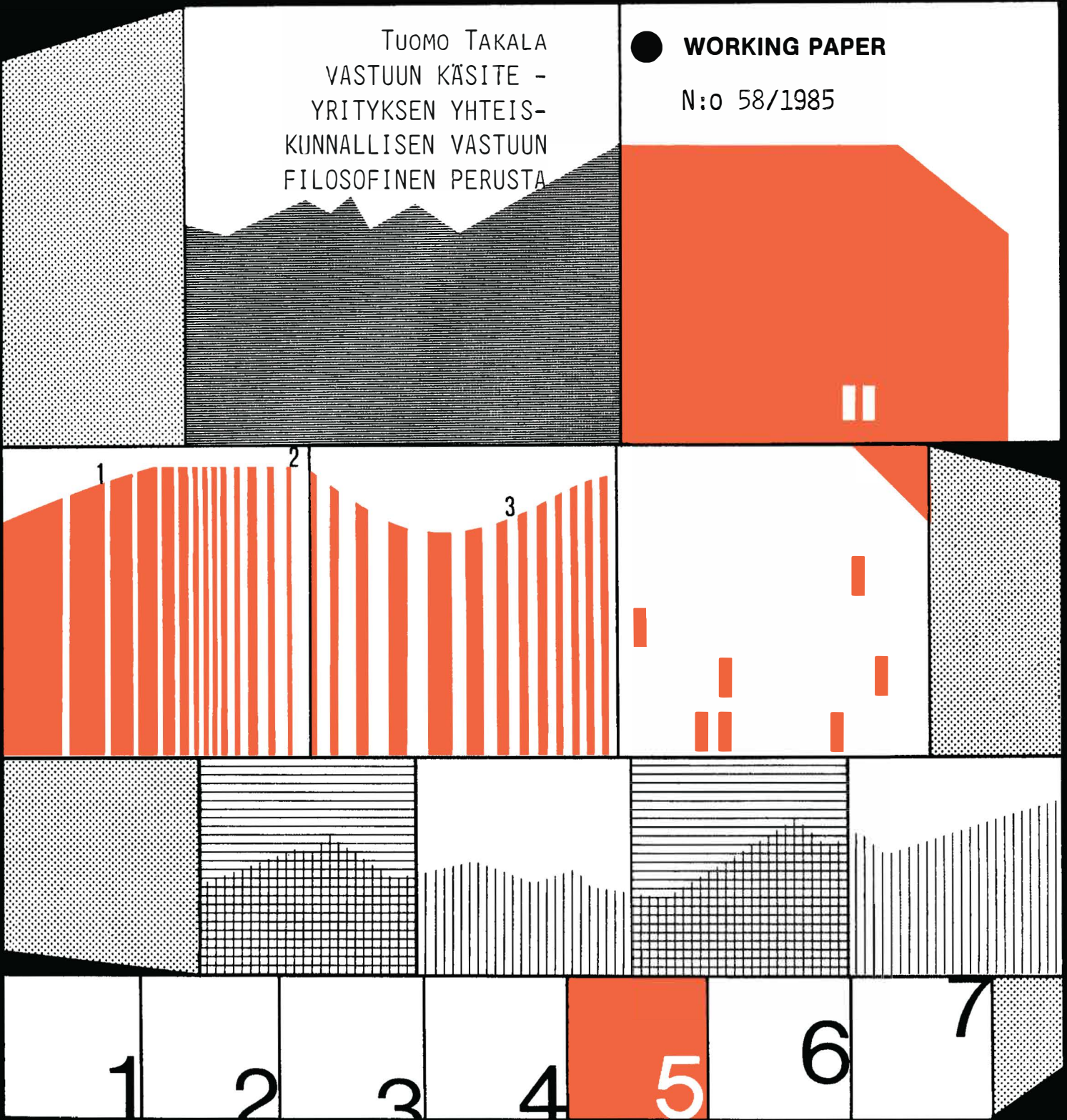
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
TALOUSTIETEEN LAITOS

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ
DEPARTMENT OF ECONOMICS
AND MANAGEMENT

TUOMO TAKALA
VASTUUN KÄSITTE -
YRITYKSEN YHTEIS-
KUNNALLISEN VASTUUN
FILOSOFINEN PERUSTA

● WORKING PAPER

N:o 58/1985



UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ
DEPARTMENT OF ECONOMICS
AND MANAGEMENT

TUOMO TAKALA

VASTUUN KÄSITE - YRITYKSEN YHTEIS-
KUNNALLISEN VASTUUN FILOSOFINEN
PERUSTA

N:o 58/1985

URN:ISBN:978-951-39-9774-8
ISBN 978-951-39-9774-8 (PDF)
ISSN 0357-5683

Jyväskylän yliopisto, 2023

ISBN 951-679-403-3
ISSN 0357-5683
JYVÄSKYLÄ 1985

SISÄLLYSLUETTELO

	sivu
1. JOHDANTO	1
2. VASTUUN KÄSITE	2
3. ALTRUISMI JA EGOISMI VASTUUN PERUSTEINA	4
4. VASTUUN ARVIOINNIN JA OTTAMISEN ERI TASOT - SUPPEA VIIITEKEHYS VS. LAAJA VIIITEKEHYS	8
5. MORAALISEN VASTUUN ARVIOINTI JA ETIIKAN TEORIAM	9
6. VASTUUN KÄSITTEEN MERKITYKSET	10
7. MORAALISEN VASTUUN KOMPONENTIT	15
8. VASTUUN OTTAMISEN EHDOT	16
9. YRITYS JA VASTUU	19

SUMMARY: The Concept of Moral Responsibility as Moral
Foundation of the Concept of Social Responsibility of the Firm

LÄHDELUETTELO

1. JOHDANTO

Kyseinen työpaperi liittyy yrityksen yhteiskunnallista vastuuta käsittelevään tutkimukseeni, josta on aiemmin ilmestynyt Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitoksen Working Paper -sarjassa julkaisu: "Yrityksen yhteiskunnallisen vastuun kaksi ideologiaa", N:o 56/85.

Nyt käsillä olevassa työpaperissa lähestytään yrityksen yhteiskunnallisen vastuun käsitettä vastuun käsitteen kautta. Vastuun käsitteen merkitys yrityksen yhteiskunnalliselle vastuulle on itsestäänselvä. Miten voisimme määritellä tämän käsitteen jos emme tiedä mitä vastuu itsessään merkitsee?

Kyseisessä työpaperissa lähtökohtana on filosofinen tarkastelu. Tämä tarkastelukulma on välttämätön kun on kyse yrityksen yhteiskunnallisesta vastuusta, sillä tämä käsite sisältää implisiittisesti kaikki ne moraalifilosofiset ongelmat, jotka ovat kytkeytyneet vastuun käsitteeseen. Näin on perusteltua lähestyä yrityksen yhteiskunnallisen vastuun käsitettä juuri vastuun käsitteen kautta.

Koska lähestymistapa on filosofinen liittyy ko. tutkimustehtävään tiettyjä ongelmia. Erään ongelman muodostaa tutkimuksen lähtökohtana käytettävien premissien perusteltavuus. On vaikeata todentaa tiettyjä lähtökohtia konkreettisin empiirisiin tutkimustuloksiin. Tällainen premissi on esim. oletus, että vastuuntunteminen on ihmiselle luonteenomainen piirre. Perusteluna voidaan todeta, että tiettyjä oletuksia on pakko tehdä mikäli halutaan viedä tutkimustehtävä loppuun. Meidän on aina hyväksyttävä tietyt premissit argumentointimme lähtökohdiksi. Toinen ongelma on kuinka syvälle on tarkoituksenmukaista paneutua moraalifilosofian ongelmiin tutkimustehtävällähän on pitkälti soveltava luonne. Tekijän harkinnan mukaan etiikan peruskäsitteiden analyysia on suoritettu siinä määrin kuin varsinaisen tutkimustehtävän kannalta on tarkoituksenmukaista.

Työpaperissa pyritään selvittämään mitä elementtejä vastuun käsite sisältää ja miten vastuu voidaan määritellä. Lisäksi tarkastellaan yrityksen ja vastuun suhdetta soveltaen kussakin luvussa käsitellyjä teemoja yritykseen ja sen toimintaan yhteiskunnassa.

2. VASTUUN KÄSITE

Mitä oikeastaan perimmältään tarkoitamme kun sanomme, että olemme vastuussa tai että tunnemme vastuuta jostain seikasta? Jokaisella meillä on oma käsityksemme siitä mitä vastuu tarkoittaa meidän omalla kohdallamme; mitä vastuu on tai mitä sen pitäisi olla. Kuitenkin jos meitä pyydetään eksaktisti määrittelemään mitä vastuun käsite merkitsee joudumme ilmeisesti pulmallisen tilanteen eteen.¹⁾ Voi käydä niin, että emme osaa sanoa asiasta paljoakaan. Meille tapahtuu samoin kuin kirkkoisä Augustinukselle kun häntä pyydettiin määrittelemään mitä aika on. Tähän hän joutui vastaamaan: "Tiedän mitä aika on, mutta jos pyydätte minua määrittelemään sen tarkasti en siihen pysty." Näin ehkä on myös vastuun käsitteen kanssa. Esiymmärryksessämme tiedämme mitä se meille merkitsee; kuitenkin vastuun eksakti määrittely saattaa olla hyvinkin vaikeaa. Vastuun käsitteen analyyttisen tarkastelun avulla tietomme syvenee ja opimme ymmärtämään ko. käsitettä yhä paremmin. En siis pyri heti aluksi antamaan mitään yhtä ainoata "oikeata" vastuun määrittelmää, vaan otan esille niitä oleellisia elementtejä ja ehtoja, jotka konstituivat vastuun käsitettä. Kun tutkimusprosessi on tullut loppuunsa on vastuun käsite tarpeellisessa määrin määritynyt.

Ensiksi on välttämätöntä, että on olemassa joku subjekti (moraalinen agentti tai toimija), joka voi tuntea ja ottaa vastuuta. Vastuun käsite ei ole ideaalinen käsite esim. siinä mielessä kuin Platon ideaalisen ymmärtää. Vastuu ei ole aineettoman olevaisen tasolla eksistoiiva, kokevasta subjektista riippumaton idea, vaan vastuu syntyy vain kokevan subjektin tietoisuuden myötä. Toiseksi on

1) Esim. Skolimovski toteaa, että vastuun käsitettä on vaikeampi määritellä kuin tulla toimeen ilman sitä.

välttämätöntä, että on olemassa jostain josta subjekti voi ottaa tai tuntea vastuuta (vastuun objekti). Emme voi ottaa vastuuta tyhjästä, ei mistään. Yleensä vastuuta tunnetaan jostain teoista ja toimista tms. sellaisista akteista, joilla on tiettyjä vaikutuksia reaali maailmaan. Esim. lause: "Tunnen olevani vastuussa omista ajatuksistani" ei tunnu mielekkäältä. Toimija on myös aina vastuussa jollekin, joko itselleen tai jollekin muulle toimijalle tai instanssille. Lisäksi voidaan väittää, että kuviteltu maailma, jossa ei vallitsisi minkäänlaisia vastuusuhteita osoittautuisi mahdottomaksi elää. Ihmisten välinen yhteiselämä olisi mahdotonta, jos kaikki vastuusuhteet olisi nihiloitu. Filosofin Immanuel Kantia soveltaen voi todeta, että vastuuttomaan toimintaan kehottavan käskyn ei voi toivoa tulevan yleiseksi laiksi.

Moraalifilosofit ovat olleet yksimielisiä siitä, että vastuun tuntemisen perimmäinen lähde on ihmisen "ihmisyys", ihminen on moraalinen agentti. Jos vertaamme vastuullista toimijaa vastuuttomaan pidämme vastuutonta ihmistä vähemmän hyvänä kuin ihmistä, joka ottaa tekemisistään täyden vastuun. Edelleen aidon vastuunoton luonteeseen kuuluu, että vastuuta ei ole ulkoapäin pakolla määrätty. Myös vapaus¹⁾ on vastuunoton välttämätön elementti.

Hegel korostaa ihmisyyden, vapauden ja vastuuntuntemisen yhteenkuuluvuutta:

"Tämä on ehdottomasti korkean kutsumuksen sinetti, että ihminen tietäisi mikä on hyvää ja mikä on paha. Juuri tämä kutsumus merkitsee joko hyvän tai pahan tahtomista. Sanalla sanoen, hän (ihminen) voi tuntea vastuuta ei vain pahasta vaan myös hyvästä." Ei vain vastuuta tästä tai tuosta vaan vastuuta hänen inhimilliseen vapauteensa liittyvästä hyvästä ja pahasta. "... Vain eläin on yksin syyntakeeton. Mutta tämä vaatii niin laajaa kuin vapautta koskevaa selvittelyä, jotta voitaisiin välttää... väärinkäsitykset siitä, mitä merkitsee syyntakeettomuus..."²⁾

1) Jatkossa tulen käsittelemään vapautta vastuun ottamisen ehtona. Tällöin käsittelen vapauden relatiivisessa merkityksessä. Toiset ihmiset ovat vapaampia kuin toiset. Esim. henkilö joka toimii käskystä reflektoimatta käskyä ja toimintansa perusteita ei ole niin vapaa kuin henkilö, joka pystyy vastustamaan ympäristön taholta tulevia normatiivisia paineita. Tällaisia normatiivisia paineita saattavat olla mm. erilaiset roolivelvoitteet.

2) Hegel, s. 40.

Hegelin mukaan siis ihmisen luontoon kuuluu, että hän tuntee vastuuta. Ihminen on vapaa. Eläin on ei-vapaa, eläin on amoraalinen (moraalin sfäärin ulkopuolella oleva olento).

Vastuun synty kytkeytyy tietoisuuden muuttumiseen itsetietoisuudeksi. Itsetietoisuus ottaa itselleen moraalisen perustan, vastuun muista. Ihminen, joka ottaa vastuuta toimii ainakin osittain altruistisista motiiveista.¹⁾ Tällä tavoin nähtynä vastuu on altruismin muoto. Taipumuksella paeta vastuuta on egoistinen peruste. Pakenemalla vastuuta ihminen saattaa hetkellisesti parantaa omia selviämismahdollisuuksiaan.²⁾

3. ALTRUISMI JA EGOISMI VASTUUN PERUSTEINA

Altruismi ja egoismi ovat keskeisiä käsitteitä pohdittaessa vastuun olemusta. Tämän vuoksi on tarpeen määritellä ko. käsitteet tarkemmin.

Analyyttisen etiikan piirissä altruismin, egoismin ja vastuun suhteet ovat keskeistä tutkimusaluetta. Analytytikot ovat yrittäneet määritellä altruismia monin eri tavoin. Yhteinen piirre näissä määritelmässä on että ne korostavat muiden auttamiseen suuntautuvaa, uhrautuvaista tai muut huomioon ottavaa toimintaa. Ensimmäisen ryhmän muodostavat psykologisesti painottuneet määritelmät: "Altruism is... behavior carried out to benefit another without anticipation of rewards from external sources".³⁾ Nämä määritellyt painottavat, että teon moraalista arvoa puunnittaessa on otettava huomioon sekä teon intentiot että toteutunut seuraus.

Toista tyyppiä olevat määritelmät painottavat intention merkitystä:

"Altruism is not a property of behavior at all but rests entirely on the intentions behind the action."⁴⁾

1) Skolimowski, s. 4.

2) Ibid.

3) Rushton, s. 427.

4) Op.cit. Rushton.

Näin teko määrittyy altruistiseksi pelkästään teon intention perusteella.

Kolmatta tyyppiä edustavat määrittelyt lähestyvät jo egoismia:

"By extension the term has come to mean that pursuit of the good of others, whether motivated by either self-centered or other-centered interest, or whether by disinterested duty..."¹⁾

Altruismia painottava vastuumääritelmä olkoon seuraavan kaltainen:

Keskeistä on vastuun ottaminen muista siten, että oma etuni on alisteinen yhteiselle edulle silloin kuin esiintyy ristiriitoja oman etuni ja yhteisen edun välillä. Tätä voidaan perustella sillä että ihmisillä on moraalisia velvollisuuksia toisiaan ja koko universumia kohtaan.

Facione, Scherer ja Attig määrittelevät eettisen egoismin seuraavasti:

"It is the view that human conduct should be based exclusively on self-interest."²⁾

Emmons:

"Everyone ought to concern himself with his own welfare alone."³⁾

Hospers:

"My sole duty is to promote my own interests exclusively."⁴⁾

Williams:

"Everyone ought exclusively to pursue his own interests."⁵⁾

Regis toteaa, että edellä esitetyt määritelmät määrittävät egoismin liian voimakkaasti ihmisen oman edun ajamisen piiriin. Hän esittää että egoismi voidaan määritellä myös siten, että egoismin käsitettä laajennetaan (egoism in the broader sense). Tällöin ko. käsitteen

1) Rushton.

2) Facione et al., s. 45.

3) Emmons, s. 311.

4) Hospers, ss. 10-16.

5) Williams, s. 250.

mukaisesti toimiva henkilö on oikeutettu tekemään sellaisia tekoja, jotka hyödyttävät häntä, mutta vain silloin kun teot ovat yhteneviä muitten ihmisten edun kanssa.

Regis ehdottaa seuraavaa määritelmää tämänkaltaiselle valistuneelle egoismille:

"Ethical egoism is the view which holds both that one ought to pursue one's wellbeing and happiness and that one has no unchosen moral obligations or duty to serve the interests of others."¹⁾

Tämä egoismin määritelmä hyväksyy sen käsityksen, että subjektin toiminnan on lähdettävä oman edun ajamiseen tähtäävästä motiivista. Toimijan kannattaa ottaa huomioon toisten ihmisten intressit, mutta mitään moraalista velvollisuutta tai pakotetta tähän ei ole olemassa.

Valistuneen egoismin mukaista toimintaa voidaan kuvata Platonin valtio-dialogissa esiintyvän Thrasymakhoksen ja Glaukonin keskustelun avulla.²⁾ Tässä keskustelussa käsitellään oikeudenmukaisuuden ja egoismin välistä suhdetta. Thrasymakhos esittää mielipiteen, jonka mukaan oikeudenmukaisuuden käsitteen määrää pelkästään vahvemman etu: "Huijaa ja petkuta niin paljon kuin vain on mahdollista." Ota huomioon vain oma etusi ja viis veisaa muista (= karkea egoismi). Glaukon taas edustaa "valistunutta egoismia". Hän kysyy: "Miksi minun tulisi ottaa huomioon muitten intressit?" Vastaus tähän kuuluu:

"It is rational for me to heed other people's interests just so far as I need to do so for the sake of my own interests."³⁾

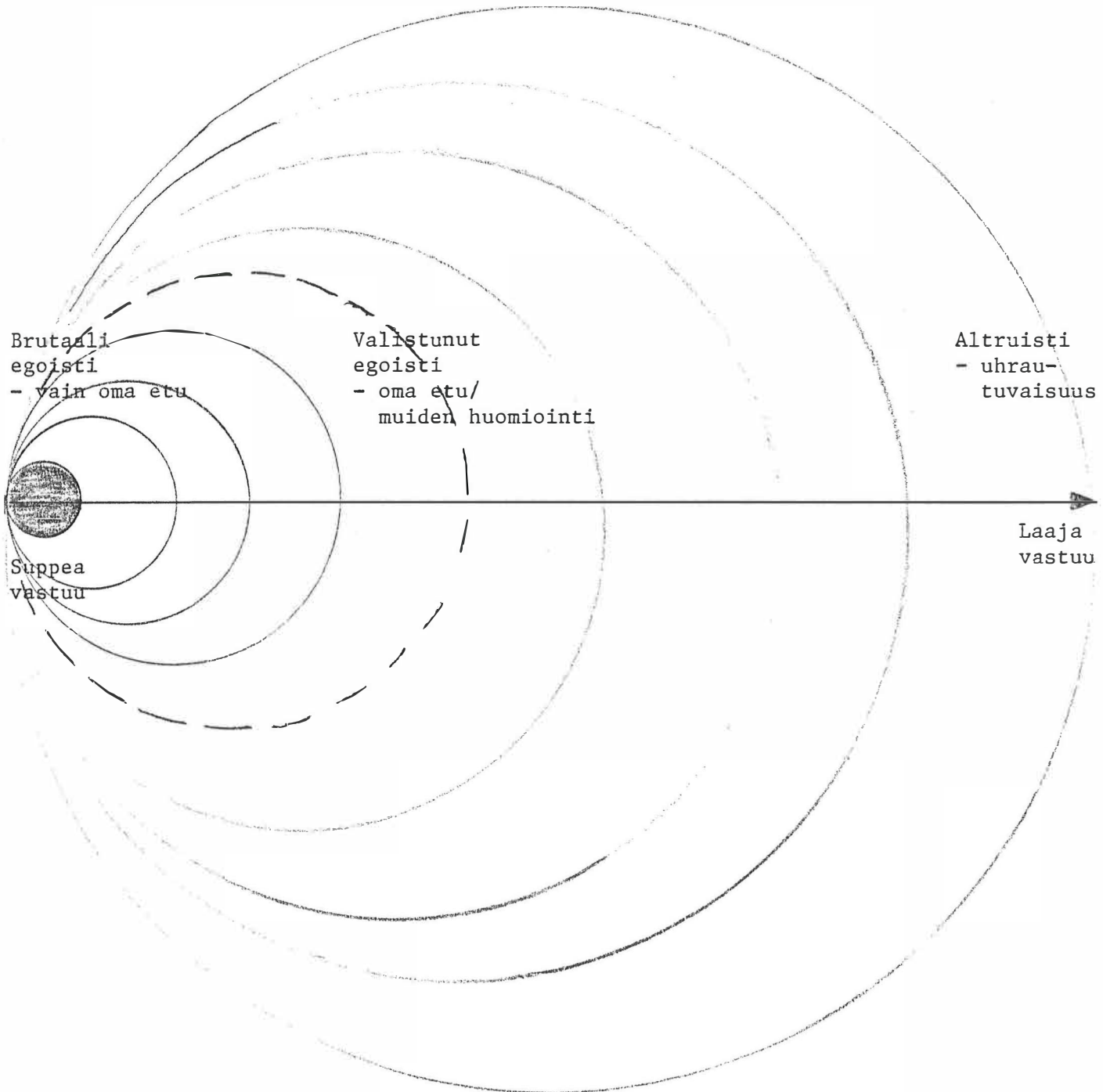
Altruistinen vastuunkantaja toimii siten että vastuun ottaminen on hänelle enemmänkin päämäärä sinänsä kuin keino oman edun ajamiseen. Egoisti toimii pitäen päämääränään oman edun ajamista. Hänelle vastuunottaminen on keino oman edun ajamiselle. Hän luopuu vastuun ottamisesta silloin kun vastuun ottaminen ei enää palvele hänen (itsekkäitä) päämääriänsä.

1) Regis, s. 61.

2) Platon, ss. 7-62.

3) Ibid., sekä Norman, s. 18-19.

Edellä esitettyjä periaatteita voidaan havainnollistaa seuraavan kuvion avulla:



Kuvio 1. Altruismi, egoismi ja vastuun piiri

Kuviosta käy ilmi vastuunpiirin laajenemisen suhde egoismiin ja altruismiin:¹⁾

Brutaali egoismi	- suppea vastuu	- vastuu välinearvona
Valistunut egoismi	- laajempi vastuu	- vastuu välinearvona
Altruismi	- laajin vastuu	- vastuu itseisarvona

Edelleen voidaan hypoteettisesti olettaa:

- 1) Brutaali egoisti toimii mitään keinoja kaihtamatta jotta hän saavuttaisi päämääränsä.
- 2) Valistunut egoisti toimii hienovaraisemmin keinonsa tarkkaan valiten jotta hän saavuttaisi päämääränsä.
- 3) Altruisti toimii (ainakin jossain määrin uhrautuvasti), alistaen oman etunsa muiden hyväksi - pitäen ohje-
nuoranaan tiettyjä eettisiä periaatteita.

4. VASTUUN ARVIOINNIN JA OTTAMISEN ERI TASOT - SUPPEA VIITEKEHYS VS. LAAJA VIITEKEHYS

Vastuun arviointi ja myös sen ottaminen on luonteeltaan monitasoinen prosessi. Subjekti voi olla vastuullinen tai häntä voidaan pitää vastuullisena aivan eri tavalla kun vastuun arvioinnin viitekehys muuttuu.

Ko. vastuun arvioinnin viitekehyksen muuttumista voidaan havainnollistaa systeemiteorian avulla. Tietyt supersysteemin alasysteemit ja näiden systeemialkiot voivat toimia vastuullisesti siitä riippuen millä systeemitasolla tarkastelu tapahtuu. Oletetaan että yritys A on systeemialkio alasysteemissä B (Suomi), joka on supersysteemin C (Maapallo) osa. Yritys on vastuullinen tai tuntee vastuunsa systeemi-alkiotasolla, jos se noudattaa ko. yhteisössä (yritysyhteisö) vallitsevia pelisääntöjä. Tällöin vastuun arvioija on yritysyhteisö. Yritys on vastuullinen alasysteemitasolla, jos se täyttää vastuunsa Suomea kohtaan. Vastuun arvioija on nyt Suomen valtio tai kansalaiset. Laajin perspektiivi avautuu kun vastuuta arvioidaan supersysteemitasolla, eli yrityksen vastuuta koko maapalloa kohtaan.

1) Ko. jakoa voidaan soveltaa aiemmin esittämäni yrityksen yhteiskunnallisen vastuun käsitteelliseen tarkasteluun (Takala 56/85). Tulen palaamaan ko. ideoiden tarkempaan syntetisoimiseen myöhemmin julkaistavissa työpapereissa.

Vastuun arviointi ja allokointi on kaikkein hankalinta juuri tällöin kun on kyseessä ko. laajin viitekehys. Vastuuta punnitaan tällöin sen perusteella mikä vaikutus yrityksellä on koko maapallon ekologiaan ja talouteen.

Edellistä päättelyä voidaan havainnollistaa seuraavalla esimerkillä. Yritys A omaa suuret rikkipäästöt ja jostain syystä se ei rakenna suodattimilla varustettuja kivihiilen polttolaitteita. Yritys rakentaa sen sijaan tarpeeksi korkean savupiipun jotta muodostuva rikkidioksidi ei leviä läheiseen alasysteemiin, vaan se koituu kaukaisempien alasysteemien haitaksi. Tällöin haitat näkyvät supersysteemitasolla, joka voi arvostella systeemialkion toiminnan vastuuttomaksi kun taas tietty alasysteemi (esim. Suomi) voi arvostella yrityksen toiminnan vastuulliseksi (koska se ei tässä tapauksessa saastuta Suomea). Esimerkkitapauksessa tuntuu järkevältä olettaa, että supersysteemitasolla tapahtuva vastuun evaluaatio on kaikkein relevantein. Tältä tasolta voidaan parhaiten arvostella yritysten toimintojen vaikutusta systeemikokonaisuuteen.

5. MORAALISEN VASTUUN ARVIOINTI JA ETIIKAN TEORIAT

Pohdittaessa vastuun ja moraalisen velvoitteen luonnetta nousee esiin oleellinen kysymys: "Millä perusteella voidaan tietty teko tuomita moraalisesti oikeaksi tai vääräksi?" Tähän kysymykseen vastaavat etiikan teleologiset ja deontologiset teoriat eri tavoin.¹⁾

Tulosteoriat eli teleologiset teoriat (esim. utilitarismi) vastaavat että teon moraalista arvoa punnittaessa tulee ottaa huomioon teon toteutunut seuraus eli tulos. Tällöin "hyvä" on perustermi joka määrittää sen mikä on "oikein". Esim. talouselämässä hyvä merkitsee yleensä hyötyä. On "oikein" tavoitella sitä.

Formalistiset eli deontologiset teoriat esittävät että ihmisen moraalinen velvollisuus on riippumaton teon seurauksista. Teon moraalista arvoa punnittaessa on otettava huomioon seurausten

1) Brandt antaa hyvän kuvauksen ko. teorioista, s. 354.

lisäksi (tai joskus jopa niiden sijasta) joitain muita periaatteita (esim. velvollisuus).¹⁾ Tällaisia ovat normatiiviset "oikein" arvostelmat. Esimerkiksi deontologi voi väittää, että on moraalisesti oikein täyttää vastuunsa niistä seurauksista huolimatta, joita vastuun täyttäminen tai täyttämättä jättäminen tuottaa. Tällöin "hyvän" käsite määrittyy termin "oikein" kautta.

6. VASTUUN KÄSITTEEN MERKITYKSET

Edellä olemme todenneet, että vastuun käsitettä on vaikea määrittellä. Sitä määrittävät useat eri attribuutit. Voisimmekin sanoa, että vastuun käsitteen eri merkityksiä yhdistävät perheyhtäläisyydet. Ludwig Wittgensteinin²⁾ mukaan on olemassa tilanteita, joihin sovellamme samaa käsitettä, mutta kuitenkin tilanteilla ei ole suoranaisesti mitään yhteistä. Saattaa olla lisäksi jokin kolmas tilanne jolla on yhteistä näiden molempien tilanteiden kanssa, ja siitä syystä karakterisoimme näitä kahta samalla käsitteellä. Saman käsitteen käyttäminen ei siten edellytä mitään yhteistä ydintä tai tunnusmerkkiä kaikille tilanteille, joissa käsitettä käytetään, vaan tilanteet muistuttavat toisiaan erilaisten ominaisuuksiensa puolesta. Siten ei samaan käsiteperheeseen kuuluvilla tilanteilla tarvitse suoranaisesti olla mitään yhteyttä, mutta ne ovat kuitenkin toisiinsa yhteydessä kuten köydensäikeet, jotka ovat punoutuneet köydeksi.

Millaisissa tilanteissa ja merkityksissä sitten käytämme vastuun käsitettä tai ilmaisuja "Tuntea vastuuta", "Olla vastuussa"? Vastuun käsitteen käyttöä voidaan introdusoida seuraavan esimerkkivirkkeen avulla:

1) Deontologista velvollisuusetiikkaa edustava Immanuel Kant korostaa että moraalisuuden perimmäinen lähde on velvollisuuden tunto. Rationaalisina olentoina ihmisillä on moraalitajunta, joka mahdollistaa moraalisen toiminnan. Moraali ei ole tunteen asia, vaan se perustuu järkeen. Vain teoilla, jotka on tehty velvollisuudesta on moraalista arvoa. Kant ei siis luota että ihmiset voisivat luontaisista taipumuksistaan toimia moraalisesti. Päin vastoin meidän on usein toimittava vastoin näitä taipumuksia, jos haluamme esim. toimia kanssaihmistemme hyväksi. Kant , s. 82-130.

2) Wittgenstein, s. 65, kts. myös Aaltola, s. 9-12.

"Yritys X on minusta vastuuntuntoinen yritys. Se on hoitanut yhteiskunnan sille asettamat velvoitteet hyvin. Lisäksi se on oma-aloitteisesti asennuttanut rikkipäästöjä vähentävät savukaasujen puhdistuslaitteet. Kyseinen yritys on vastuussa siitä, että kaupungin Y ilma on puhdistunut melkein saasteettomaksi viimeisen viiden vuoden kuluessa."

Tästä virkkeestä käyvät ilmi vastuu-termin kolme merkitystä:¹⁾

- 1) Vastuu-termi kiitoksena tai moitteena
- 2) Vastuu-termi kausaalimerkityksessä
- 3) Vastuu tiettyjen rooliin kuuluvien velvoitteiden hoitamisena

1. Vastuu-termi kiitoksena tai moitteena²⁾

Tällöin vastuu-termi toimii persoonan tai toimen attribuuttina. Sanoessamme: "Yritys X on vastuuntuntoinen yritys" sanomme jotain (tällä kertaa positiivista) yrityksen persoonallisuudesta ja sen toimista. Tällöin tarkastellaan vastuuta eräänä persoonallisuuden dispositiona.

Tästä psykologisesta aspektista käsin vastuuta ovat tutkineet mm. Gough et al.³⁾ He muodostivat asteikon joka mittaa henkilön persoonallisuuden sosiaalista vastuuta. Soveltaen heidän vastuullisen persoonallisuuden määritelmää yritykseen voidaan vastuullinen yritys määritellä seuraavasti:

"Vastuullinen yritys on sellainen, joka omaehtoisesti hyväksyy, itsenäisesti ja luottamusta osoittaen vastaa toimintojensa seurauksista sekä tuntee ja tietää velvollisuutensa yhteisöä kohtaan."

Brontenfenner⁴⁾ yksinkertaisesti määrittelee vastuullisen persoonan sellaiseksi, joka hoitaa hänelle kuuluvat velvollisuudet.

1) Nämä kolme vastuun eri merkitystä esiintyivät kaikissa tutkimisani julkaisuissa, joissa käsiteltiin vastuun problematiikkaa. Yleensä ko. jaot erosivat vain vähän toisistaan.

2) Ko. vastuun merkityksistä esim. Helkama, s. 11, Francena, s. 63, Casey, s. 179, Ensyklopedia cf Philosophy, s. 183.

3) Op. cit. Helkama.

4) Brontenfenner, s. 244.

2. Vastuu-termi kausaalimerkityksessä

Vastuu esiintyy tällöin merkityksessä "olla syynä", "olla vastuussa". Tätä merkitystä on tulkittu siten, että tällöin on oikeus syyttää tai kiittää toimijaa X teosta, tilasta tai toiminnosta Y. Tämän tyyppistä tutkimusta on tehty mm. kehityspsykologian piirissä. Tätä vastuu-termin käyttöä kuvaa edellisellä sivulla oleva lause: "Yritys X on vastuussa kaupungin ilman puhdistumisesta".

3. Vastuu tiettyjen rooliin kuuluvien velvoitteiden hoitamisena

Tämän tyyppinen vastuu sisältää tietyn jollakin perusteella toimijalle kuuluvan velvoitteen (duty) hoitamisen. Nyt vastuu yhdistetään tietyssä asemassa tai roolissa toimimiseen; esim. isänä minulla on velvollisuus vastata lasteni hyvinvoinnista, toimitusjohtaja x:n velvollisuudet ja vastuu yritystä Y kohtaan (jota hän johtaa) ovat erilaiset kuin vaihetyöntekijä Z:n velvollisuudet ja vastuu ko. yritystä kohtaan.

Olettakaamme, että henkilö Z on lyönyt laimin hänelle roolin A määrittämät velvoitteet (kohta 3). Tällöin häntä ei voida enää pitää vastuuntuntoisena henkilönä (kohta 1) ja hän on vastuussa (on syyllinen) tämän laiminlyönnin seurauksista. (kohta 2).

Yrityskontekstissa roolin merkitys tulee esille kahdella eri systeemi-tasolla:

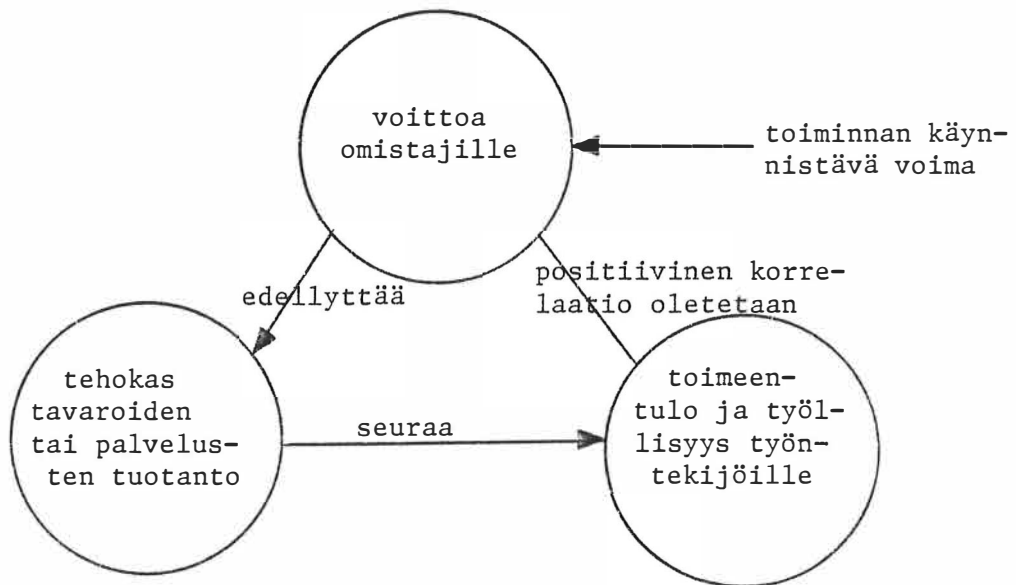
- 1) Yksilön rooli yrityksessä
- 2) Yrityksen rooli yhteiskunnassa

Yrityksen kannalta katsottuna yksilöä voidaan pitää vastuuntuntoisena mikäli hän hoitaa yrityksen hänelle asettamat velvoitteet. Henkilö toimii tietyssä roolissa ja täyttää rooliin kuuluvat velvoitteet. Ongelmia alkaa esiintyä silloin kun yksilön eri rooleihin liittyy toistensa kanssa ristiriidassa olevia velvoitteita. Tästä voi seurata ristiriitoja, jotka tulevat esiin esim. erilaisen psykologisten ja sosiaalisten ongelmien muodossa.

Toisen tason kysymys on yrityksen rooli yhteiskunnassa. Tämän roolin piiriin kuuluvat velvoitteet määrittyvät eri tavoin riippuen siitä kumpi yrityksen määrittely otetaan lähtökohdaksi:

- 1) Yrityksen synteettinen määrittely
- 2) Toiminnallinen määrittely

Yrityksen synteettisen määrittelyn mukaan yritys on sosiaalisessa yhteisössä se yksikkö, joka huolehtii tuotannosta. Yritys nähdään tällöin markkinoilla voiton tavoittelussa toimivana yksikkönä, joka pyrkii koko ajan lisäämään hallussaan olevia resursseja.¹⁾ Yrityksen tehtävät yhteiskunnassa ovat tällöin seuraavat:²⁾



Kuvio 2. Yrityksen tehtävät (perinteinen näkemys)

Tämän määrittelyn mukaan yritys on instituutio, joka huolehtii aineellisten tarpeiden tyydyttämisestä.

Jos valitaan lähtökohdaksi yrityksen toiminnallinen määrittely laajenee yrityksen vastuualue yhteiskunnassa. Kettunen määrittelee yrityksen tehtävät tästä näkökulmasta: "Yritys on pysyväksi tarkoitettua ja organisoitua ihmisten yhteistoimintaa, jonka tavoitteena on tarpeiden tyydyttäminen ja jonka tulokset ohjataan ihmisille vaihdannan kautta."³⁾

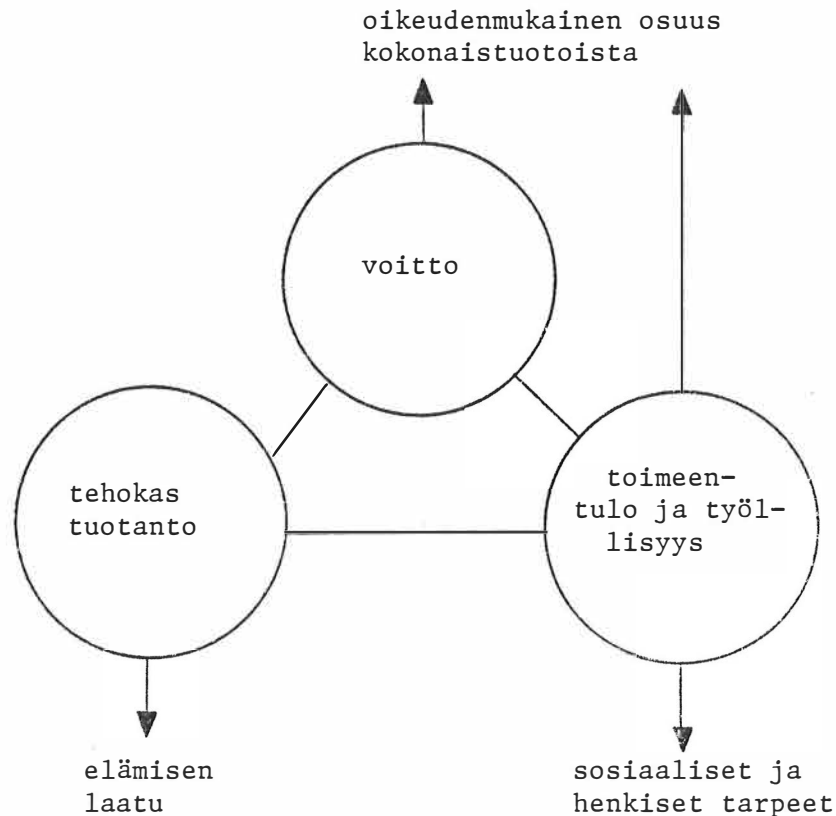
1) Kettunen (80), s. 5.

2) Ibid., s. 11.

3) Kettunen (80), s. 6.

Tämän määritelmän mukaan omistajat saavat oikeudenmukaisen osuuden kokonaistuotoista, yritys luo toimeentuloa ja työllisyyttä sekä tyydyttää aineellisten tarpeiden lisäksi työntekijöiden että muiden sidosryhmien henkisiä että sosiaalisia tarpeita.¹⁾

Näitä uusia tehtäviä voidaan kuvata seuraavasti:



Kuvio 3. Yrityksen uudet tehtävät

Esimerkkivirkkeessä (sivu 11) oleva lause: "Yritys X on oma-aloitteisesti (1. vapaaehtoisesti) asentanut rikkipestäjä vähentävät puhdistuslaitteet" introdusoi käsitystä yrityksen laajentuneesta funktiosta yhteiskunnassa. Yritys toimii elämänlaadun kohottajana huolehtimalla siitä, että paikkakunnan Y ilma puhdistui. Samalla esimerkki havainnollistaa laajentunutta käsitystä yrityksen sosiaalisesta vastuusta. Sosiaalinen vastuu²⁾ ei ole eikä sitä pysty

1) Kettunen (80), s. 13.

2) Yrityksen yhteiskunnallisen vastuun käsitteestä Kettunen (5/80), Kettunen (8/81), Takala (56/85).

tämän määritelmän mukaan hoitamaan pelkällä voitontavoittelu - ja tuotantotehtävien täyttämällä.

Edellä esitetyt vastuun kolme ulottuvuutta voidaan yhdistää seuraavan määritelmän muotoon: Vastuuntuntoinen tai vastuullinen yritys on sellainen toimija jonka voidaan katsoa hoitavan sille asetetut, sille muuten kuuluvat tai sen omaehtoisesti ottamat velvollisuudet,¹⁾ velvoitteet tai vastuut, relevantin kausaalisuhteen vallitessa yrityksen toimintoja edeltäneiden syiden, toimintojen ja näiden seurausten välillä.

7. MORAALISEN VASTUUN KOMPONENTIT

Mitkä ovat sitten ne luonteenomaiset attribuutit, jotka määrittävät moraalisen vastuun käsitettä. Moraalifilosofisesta teoriasta löydämme ainakin kolme tällaista komponenttia, nimittäin rationaalisuuden (rationality), kunnioituksen (respect) ja velvollisuuden (duty).²⁾

Rationaalisuus tarkoittaa, että moraalisesti vastuullinen toimija punnitsee tarkoin toimintansa päämäärät, niihin liittyvät ja niihin johtavat eri vaihtoehdot, mahdollisuudet ja riskit, sekä seuraukset.

Kunnioitus tarkoittaa, että huomioimme myös toisten ihmisten intressit tehdessämme päätöksiä josta oli edellä puhe. Kantin maksimia mukailten emme kohtele ihmisiä vain välineinä vaan päämääränä sinänsä.

Näin moraalisella toiminnalla on sekä toimijaan itseensä suuntautunut ulottuvuus (rationaalisuus) ja toisiin suuntautunut ulottuvuus (kunnioitus). Nämä elementit tematisoituvat yksilön päätöksentekoprosessissa, jota voidaan yrittää verrata analogisesti myös yritysorganisaatiossa tapahtuvaan päätöksentekoprosessiin.

1) Tässä yhteydessä on painotettava etenkin omaehtoisen toiminnan merkitystä.

2) Goodpaster, s. 7.

Edellä on todettu, että vastuuntunto on ihmiselle ominainen luonteenomainen piirre. Lisäksi oletetaan, että vastuuntunnon perustana on velvollisuus. Von Wright korostaa teoksessaan "Varieties of Goodness", että se hyväksymekö moraalisten velvoitteiden olemassaolon riippuu siitä miten käsitämme moraalin luonteen. Kummin-kin arkikielen käytössämme esiintyvä termi "velvollisuus" ei aina kuvaa velvollisuutta siinä merkityksessä kuin Wright sitä käyttää, esim.:

"Not everything which is called a 'duty' is a duty in our sense. Legal duties, e.g., need not be. Whether so called 'moral duties' are or, not, will depend upon the view we take of the nature of morality. But I think it is true to say that everything which is a duty in our sense, i.e. is a practical necessity with a view to (promoting or respecting) the good of some being, is in common speech quite naturally called a duty."¹⁾

Jos on velvoitusta on myös vastuuta.²⁾ Myös Krohnin kanta on, että moraalisen vastuun käsite on eri kuin laillisen normin kautta asetettu velvoite:

"... velvollisuus on fundamentaalialia, jota ei mistään ihmisestä koskevasta tarkastelusta saa eliminoida. Ja näin on siten myöskin vastuunalaisuuden käsitteen laita, koska velvollisuus ja vastuu moraalisisessa käsitejärjestelmässä ovat tietynlaisessa välttämättömyyssuhteessa toisiinsa. Tällöin kuitenkin on nimenomaan kyseessä moraalinen eli siveellinen vastuunalaisuus eikä sen ohella välttämättä se, mistä tapakulttuuri tai yhteiskunnan lainsäädäntö asettaa meidät vastuuseen."³⁾

8. VASTUUN OTTAMISEN EHDOT

Filosofit ja tutkijat ovat kautta aikojen pohtineet kysymystä koska ja missä olosuhteissa moraalista toimijaa (ihmistä) voidaan pitää vastuullisena toiminnoistaan ja teoistaan. Aristoteleen mukaan teon moraalinen arvo perustuu siihen minkälainen suhde

1) Von Wright (72), s. 178.

2) Kant velvollisuuden käsitteestä, s. 81-.

3) Krohn, s. 257.

tekijällä itsellään on ollut tekoonsa. Hän esittää kolme vastuunalaisuuden kriteeriä:¹⁾

- 1) Teon on oltava vapaaehtoinen
- 2) Tekijän on tiedettävä mitä hän tekee
- 3) Tekijän tarkoitus perustuu ennen tekoa suoritettuun harkintaan siitä, mikä on vaihtoehtoista paras

Aristoteles esittää edellä kauaskantoisen ja aatehistoriallisesti tärkeän erottelun vapaaehtoisen ja tahdonvastaisen toiminnan välillä. Hän toteaa ensiksi, että jonkin teon tekemisen ajatellaan olevan tahdonvastaista jos tekijä toimii ulkoisen pakon alaisena tai jos hän toimii tietämättömyydestä. Ulkoinen pakko on tällöin fyysistä ja tietämättömyyden tulee olla sellaista ettei tekijä itse ole tietämättömyyteen syyllinen.

Ensyklopedia of Philosophy antaa vastuun ehdoille seuraavan määritelmän: "A person is regarded as morally responsible for some act or occurrence x if and only if he is believed:

- 1) to have done x, or to have brought x about and
- 2) to have done it about freely²⁾

Eli henkilön on ollut tehtävä teko x ja hänen on ollut tehtävä se vapaaehtoisesti.

Mc Gric³⁾ erottaa seuraavat ehdot sille, että tietty toimija voidaan tematisoida moraaliseksi agentiksi (moral agent). Jotta moraalisen vastuun voidaan katsoa kuuluvan jollekin entiteetille tai toimijalle on vaatimuksena että ko. toimija on voitava identifioida. Tämä tarkoittaa, että tietyn asiantilan on saanut aikaan joku identifioitavissa oleva agentti. Esimerkiksi tuulta ei voida asettaa vastuuseen siitä, että "tuulemisen" seurauksena on tiettyjä negatiivisia asiantiloja h,i,j.

1) Aristoteles, s. 27, 60-63.

2) Ensyklopedia of Philosophy, s. 183.

3) Mc Gric, s. 146.

Toiseksi on välttämätöntä että moraalinen agentti omaa tiettyä jatkuvuutta ajassa. Jos halutaan moittia, rangaista tai palkita moraalista agenttia on tämän eksistoitava palkitsemis- tai moittimisaktin tapahtuessa.

Kolmanneksi agentin on edellytettävä toimineen intentionaalisesti eli tarkoituksellisesti. Moraalisen vastuun allokaatio edellyttää että agentti ei ollut teon tekemishetkellä sisäisesti tai ulkoisesti pakotetussa tilassa. Sisäinen pakottava tila voidaan tässä ymmärtää psyykkiseksi sairaudeksi. Ulkoinen pakottavuus on tilanteena sen sijaan ongelmallisempi. Tämän piirin voidaan lukea ainakin fyysinen uhka. Myös voimakkaat taloudelliset pakotteet voidaan lukea joskus ko. pakotteen piiriin.

Eettisten kysymysten analyysi johtaa yleensä kysymykseen vastuusta ja vapaudesta. Jotta vastuun allokointi ihmiselle olisi mahdollinen meidän on tunnustettava ei-deterministisen ihmiskuvan pätevyys. Ihminen tekoineen on syyntakeellinen, ihminen on vapaa valitsemaan.¹⁾ Ihmisen perimä ja ympäristö vaikuttavat ihmisen luonteeseen, mutta vapaana olentona ihminen voi toimia näitä vastaan. Vaikka ihminen olisikin osittain determinoitu tiettyjen edeltävien tapahtumien johdosta, voi hän "murtaa" tämän determinaaation ja täten vapautua siitä tulemalla tietoisesti sitä edeltävistä ilmiöistä ja niiden syistä. Koska ihminen on ajatteleva ja refleктоiva olento, voi hän suorittaa ko. tiedostamisen ja täten olla moraalisesti vastuullinen.

1) Kts. esim. Wright (84). Tässä artikkelissa Wright tarkastelee vapaan teon luonnetta.

9. YRITYS JA VASTUU

Edellä on tarkasteltu vastuun käsitettä, sen eri merkityksiä sekä vastuullisen teon ja toiminnan ehtoja. Eräs perustavaa laatua oleva havainto, joka tehtiin on, että vastuu on ihmiselle tyypillinen ominaisuus. Eläimet (ja pienet lapset)¹⁾ eivät kuulu moraalien piiriin, ne ovat amoraalisia.

Tällä seikalla on implikaatioita yrityksen yhteiskunnallisen vastuun käsitteelle:

- 1) Ensiksi tulee esille kysymys siitä, onko moraalisen vastuun käsite ollenkaan allokoitavissa yritykselle, joka ei ole ihminen vaan keinotekoinen entiteetti, organisaatio.
- 2) Toiseksi jos yritystä ei voida pitää kollektiivisesti vastuullisena niin mikä ryhmä yrityksessä on tematisoitava vastuulliseksi agentiksi.

Alustavasti voidaan todeta, että ko. kysymyksiin ei voida löytää yhtä yksiselitteistä vastausta. Kuitenkin on jatkotutkimuksen osalta relevanttia tarkastella kumpaakin eo. kysymystä. Jos halutaan vastata kysymykseen 1 myöntävästi, eli: "Yritykselle on mahdollista allokoita moraalista vastuuta. Yritys käyttää ainakin jossain määrin ne ehdot, jotka vastuulliselta toimijalta edellytetään", on välttämätöntä tarkastella edellisissä kappaleissa esitettyjä periaatteita yrityskontekstissa. Tällöin nousevat keskeisiksi seuraavat kysymykset:

- Voidaanko yritys identifioida ajassa moraaliseksi toimijaksi
- Voiko yritys omata intentionaliteettia
- Voidaanko yritystä "pakottaa"
- Voiko yritys omata "tajuisuutta"
- Ja ennen kaikkea: Voidaanko yritystä verrata ihmiseen edes analogisessa mielessä kun on kyse moraalista toimijasta?

1) Pieniä lapsia ei pidetä vastuullisina teoistaan (vaikka he tietysti ovatkin ihmisiä), siinä mielessä että olisi oikein asettaa ne edesvastuuseen. Heidän "ymmärryksensä" ei ole vielä siinä määrin kehittynyt, että he tajuaisivat tekojensa luonteen ja niiden seuraukset.

SUMMARY:

The Concept of Moral Responsibility as Moral Foundation of the Concept of Social Responsibility of the Firm

The purpose of this paper is to examine the concept of social responsibility of the firm against the background of the concept of moral responsibility. I have made following conclusions:

The sense of responsibility is typical of human beings.

It is very difficult exactly define what the concept of moral responsibility really means.

Wittgenstein's concept of "Family resemblance" is very useful if we want introduce different linguistic uses of the concept of moral responsibility.

It is typical of moral responsibility that it contains a practical necessity to promote or respect the good of some other being.

I have suggested that an altruistic element is necessarily associated with the sense of moral responsibility.

Three uses of moral responsibility may be differentiated:

1. Responsible as an attribute of persons and actions. In saying, "X is responsible firm", we say something favourable about the firm and action.
2. "Responsible" as a synonym for accountable, connected with blame (praise) and punishment.
3. "Responsible" as meaning "having a duty, an obligation". As a value creator a firm is responsible for the effective production. As a managing director X is responsible for the welfare of his firm, e.g. he has some special duties to his firm.

Attributing moral responsibility must presuppose the identifiability of an agent who has performed action.

The agent must have some continuity in time, i.e. if the agent is to be rewarded, punished or informed about the moral character of his behavior, the agent must continue to exist for a time into the future.

The agent must have performed the action intentionally, the action must not be the result of ignorance or an uncontrollable spasm, but of a conscious and rational sort.

Moral responsibility also requires that the agent was neither externally or nor internally coerced.

Attributing moral responsibility must presuppose somekind of indeterministic view of the human nature.

Teleological theories of ethics present that one's overall moral obligation depends entirely on the intrinsic worth of the actual or expectable results of the various acts one might perform at a given time. Formalist theories assert that one's moral obligations are dependent on some other things about one's situation in addition to (or in some cases instead of) the intrinsic value of the actual or expectable results of one's act.

Rationality, Respect and Duty are elements of moral responsibility. Rationality involves the pursuit of one's projects and purposes with careful attention to ends and means, alternatives and consequences, risks and opportunities and in the words of Kant, respect implies treating others, especially affected parties as ends and not mere means.

The evaluation of Corporate Social Responsibility depends very much on the sphere of the frame of reference.

Though questions can raised about these criteria, it seems generally agreed that at least some actions of biological persons can be evaluated with these categories. The question, however, is can the corporation as a separate entity meet these conditions as well. I hope that it is possible for to study these questions in the coming working papers.

LÄHDELUETTELO

Aaltola, J.: Merkitys Wittgensteinin myöhäisajattelussa. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja. 13/1979.

Aristoteles: Nikomakhoksen etiikka. Suom.toim. Knuutila, S. Juva. 1981.

Brandt, R.: Ethical Theory. New Jersey. 1959.

Bronfentener, V.: Some familiar antecedents of leadership and Responsibility in adolescents. In L. Petruccio D.B.M. Bass (eds.). Leadership and Interpersonal behavior. New York. 1961.

Casey, J.: Morality and Moral Reasoning. London. 1971.

Emmons, D.: "Refuting the Egoist". Personalist 50/1969.

Ensyklopedia of Philosophy. New York. 1967.

Francena, W.: Ethics. Prentice-Hall. 1963.

Facione, P. & Scherer, D. & Attig, T.: Values and Society. New Jersey. 1978.

Goodpaster, K.: The Concept of Corporate Responsibility. Journal of Business Ethics. 1/1983.

Hegel, G.F.: Järjen ääni.

Helkama, K.: The Development of the Attribution of Responsibility. Helsinki. 1979.

Hospers, J.: "Baier and Medlin on Ethical Egoism". Philosophical Studies. 12/1961.

Kant, I.: Tapojen metafysiikan perustus. Porvoo. 1931.

- Kettunen, P.: Laskentatoimen perusteista. Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitoksen julkaisuja. 54/1980.
- Kettunen, P.: Strategies for Social Reporting. Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitoksen Working Paper -sarja. 5/1980.
- Kettunen, P.: Social Responsibility and Justice. Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitoksen Working Paper -sarja. 8/1981.
- Krohn, S.: Ihminen, luonto ja Logos. Keuruu. 1982.
- Mc Gric, J.: Democratic Capitalism: Developing a Conscience for the Corporation. Journal of Business Ethics. 2/1985.
- Norman, R.: The Moral Philosophers. Oxford. 1983.
- Platon: Teokset osa neljä. Valtio. Keuruu. 1981.
- Regis, E.: What is Ethical Egoism. Ethics 1/1980.
- Rushton, A.: Altruism and Society. Ethics 3/1982.
- Skolimowski, H.: Vapaus, vastuu ja informaatioyhteiskunta. Genesis. 4/1984. Jyväskylä.
- Takala, T.: Yrityksen yhteiskunnallisen vastuun kaksi ideologiaa. Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitoksen Working Paper -sarja. 56/1985.
- Von Wright, G.: Varietess of Goodness. New York. 1972.
- Von Wright, G.: Inhimillisestä vapaudesta. Kanava. 6/1984.
- Williams, B.: Problem of the Self. Cambridge. 1973.
- Wittgenstein, L.: Filosofisia tutkimuksia. Juva. 1981.